

Παράσταση και ιδεολογία της παράστασης στο νεότερο εμπειρισμό

Γεώργιος Ρουσόπουλος*

Περίληψη

Η εργασία επικεντρώνεται στην κρίση που αντιμετωπίζει η νεότερη γνωσιολογία και ο νεοθετικισμός. Προτείνονται κατάλληλα εννοιολογικά εργαλεία, όπως παράσταση (Representation, Vorstellung), αναλυτικοαναφορικότητα και Αναλυτική της Παράστασης, ως βασικά χαρακτηριστικά που διέπουν τη διαμόρφωση της νεότερης γνωσιολογίας, και του λογικού εμπειρισμού ειδικότερα. Υποστηρίζουμε ότι η ιδιόμορφη κατάσταση στην οποία περιέρχεται ο λογικός εμπειρισμός (κρίση) είναι αποτέλεσμα των ιεραρχημένων και μονοδρομικών σχέσεων που εγκαθιδρύονται ανάμεσα στα βασικά στοιχεία της γνωσιοθεωρητικής πρακτικής (ιδεολογικοποίηση της παράστασης).

1.

Στο δοκίμιο που ακολουθεί ερευνούμε τα φαινόμενα των κρίσεων στη νεότερη γνωσιολογία· ιδιαίτερος, μας ενδιαφέρει να οικοδομήσουμε μία ερμηνεία των κρίσεων που αντιμετώπισε ο νεότερος εμπειρισμός κατά την ανάπτυξή του από τα μέσα του 19ου αιώνα και εφεξής, με ιδιαίτερη μάλιστα έμφαση στο λογικό εμπειρισμό (νεο-θετικισμός)^{1, 2}. Προηγούμενες ερμηνείες των κρίσεων

---

* Επίκουρος Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

της νεότερης γνωσιολογίας και του νεο-θετικισμού ειδικότερα εστιάζονται στην πεποίθηση ότι υπάρχει είτε μια ριζική είτε μια μερική αποξένωση της γνωσιολογίας από τον εαυτό της: ορισμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η γνωσιολογία "απομακρύνθηκε" από βασικά ιστορικά χαρακτηριστικά της (κριτική θεώρηση του αντικειμένου της, αυτοστοχαστικότητα, λ.χ.)³ ενώ άλλοι θεωρούν ότι η γνωσιολογία έχασε τον προσανατολισμό της επειδή δεν λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τη συνεκτικότητα (coherence) και συναφείς θεωρήσεις που συνδέονται με τον ολισμό (holism)⁴.

Κινούμενοι συμπληρωματικά προς αυτές τις ερμηνείες, στο παρόν δοκίμιο, εστιάζουμε την προσοχή μας στον ιστορικό / εξελικτικό χαρακτήρα της γνωσιολογίας (ως φιλοσοφικής μαθήσεως): επικεντρώνουμε την έρευνά μας στις έννοιες της *παράστασης* (*Representation, Vorstellung*), της *αναλυτικο-αναφορικότητας* και της *Αναλυτικής των Παραστάσεων* ως βασικών χαρακτηριστικών που διέπουν τη διαμόρφωση της νεότερης γνωσιολογίας και του νεο-θετικισμού ειδικότερα. Επιπροσθέτως, μιλούμε για την *ιδεολογία της παράστασης* και προπαντός για *ιδεολογικοποίηση της παράστασης* ως χαρακτηριστικά εννοιολογικά εργαλεία που διαμορφώνονται μέσα από την προοπτική μιας ιστορίας και φιλοσοφίας των ιδεών, μιας ιστορικοποιημένης γνωσιολογίας. Υποστηρίζουμε ότι αυτές οι ιδέες μαζί με το ερμηνευτικό τους πλαίσιο θα μας βοηθήσουν στην απόπειρα αξιολόγησης και επανα-αξιολόγησης της γνωσιολογίας μέσα στη φιλοσοφική πρακτική⁵.

Αφότου ο Frege παρατήρησε ότι "το ερώτημα πώς φτάνουμε στο περιεχόμενο μιας πρότασης πρέπει να διαχωριστεί από το άλλο ερώτημα πώς αιτιολογείται μια πρόταση"⁶, η νεότερη γνωσιολογία (τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα) έθεσε στον εαυτό της ένα σχέδιο θεμελίωσης και ένα γενικότερο πρόβλημα νομιμοποίησης της γνώσης, που παράγεται στο πλαίσιο της φιλοσοφικής και επιστημονικής πρακτικής⁷. Το σχέδιο θεμελίωσης της γνώσης θα προέκυπτε ως απάντηση στο ερώτημα πώς εξασφαλίζεται και πού θεμελιώνεται η παραγόμενη γνώση, ενώ το πρόβλημα νομιμοποίησης της γνώσης θα προέκυπτε ως απάντηση στο ερώτημα τι σημαίνει αιτιολόγηση (ενός ορισμένου τμήματος) της γνώσης.

Η απόπειρα να απαντηθούν τα παραπάνω συναφή ερωτήματα ενέπλεκε, μεταξύ άλλων, τα εξής τρία βασικά αιτήματα: 1. Υπάρχει το αίτημα της εξασφάλισης του λόγου που συγκροτείται γύρω από αυτά τα γνωσιοθεωρητικά ερωτήματα – εξασφάλιση από λογικές αντιφάσεις, ασυνέπειες και χάσματα που μπορούν να προκύψουν καθ' οδόν. 2. Υπάρχει το αίτημα να αποφύγουμε ένα re-

gressus ad infinitum ενόσω προσπαθούμε να εξασφαλίσουμε πέραν κάθε (λογικής) αμφιβολίας τις λογικές συνδέσεις ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας προτάσεων. 3. Υπάρχει το αίτημα που αφορά στη συνολική εξασφάλιση του συστήματος των προτάσεων. Το αιτούμενο τώρα δεν είναι απλώς να εξασφαλιστεί μια συγκεκριμένη πρόταση (πρώτη περίπτωση, πιο πάνω) ούτε απλώς να εξασφαλιστεί η μετάβαση από μια ορισμένη πρόταση σε μια άλλη (δεύτερη περίπτωση πιο πάνω). Τώρα, μας ενδιαφέρει να εξασφαλίσουμε το συνολικό οικοδόμημα της γνώσης – στο μέτρο που θεωρούμε ότι αυτό μπορεί να παρασταθεί μέσω ενός συστήματος προτάσεων⁸. Τα δυο πρώτα αιτήματα προέκυψαν κατά την ενασχόλησή μας με τοπικά ή ατομικά γνωσιοθεωρητικά ερωτήματα, όπως λ.χ. ερωτήματα που ανακύπτουν μέσα στο πλαίσιο μιας αριθμητικής, μιας γεωμετρίας, μιας ορισμένης φυσικής θεωρίας (θεωρία της σχετικότητας) κ.λπ., και ο τρόπος με τον οποίο ικανοποιήθηκαν είχε ένα σχετικό χαρακτήρα, σχετικό καθόσον η βεβαιότητα που εξασφάλιζαν είχε απλώς σχετικό χαρακτήρα, ο οποίος συνδεόταν άμεσα με το τοπικό σύστημα μέσα στο οποίο το ίδιο το αίτημα ανέκυψε. Η εισαγωγή της έννοιας του τυπικού συστήματος (ως τυπική θεώρηση και πρακτική που εισάγει τις δικές της ιδιομορφίες θεώρησης και πρακτικής, διάκριση λ.χ. του συντακτικού από το σημασιολογικό επίπεδο μιας γλωσσικής έκφρασης) άνοιξε νέους τρόπους θεώρησης και αντιμετώπισης των προηγούμενων δυο αιτημάτων.

Με τη βοήθεια ενός τυπικού συστήματος το σώμα της (άτυπης) γνώσης οργανώνεται και συστηματοποιείται-ενοποιείται, καταλήγει σε ένα όλον, αποκτά ενότητα. Και το ζήτημα της εξασφάλισης της γνώσης που κατέχουμε (που μας απασχολούσε προηγουμένως υπό τη μορφή των δυο πρώτων αιτημάτων) επαναδιατυπώνεται τώρα ως αίτημα που αφορά στην απόλυτη βεβαιότητα: Μπορεί το τυπικό σύστημα (που υποτίθεται ότι εκφράζει μέρος της γνώσης που έχουμε στη διάθεσή μας) να αιτιολογηθεί με μέσα που αυτό το ίδιο θα παράσχει; Οι μετά-λογικές διαδικασίες που επινοήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα με τις συνήθεις λογικές διαδικασίες δε βοήθησαν πάρα πολύ στην επίλυση-αντιμετώπιση του παραπάνω γρίφου. Παρόλο που για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν υψηλά τεχνικά μέσα, τα αποτελέσματα, αν και πολύ ενδιαφέροντα, ήταν κυρίως αρνητικά: Δεν υπάρχουν τελικές ή απόλυτες εγγυήσεις που θα εξασφαλίζουν τη γνώση. Τα τυπικά συστήματα και γενικότερα οι τυπικές θεωρήσεις αντιμετωπίζουν εγγενείς και βαθείς περιορισμούς. Το εγχείρημα

της εξασφάλισης θεμελίων (με τρόπο που να μην επιδέχεται αμφισβητήσεις και να καλύπτει συνολικά τη γνώση που έχουμε στη διάθεσή μας) οδηγείται σε αδιέξοδο⁹.

2.

Αυτή είναι μια υπερβολικά πυκνή και επί τροχάδην ανασυγκρότηση των κυριότερων σταδίων από τα οποία πέρασε (καθώς και των αντίστοιχων προβλημάτων που αντιμετώπισε), η γνωσιολογία από τα τέλη του 19ου αιώνα έως περίπου το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Η γενική αίσθηση που επικρατεί στους φιλοσοφικούς κύκλους είναι ότι η γνωσιολογία δεν κατάφερε να πετύχει στο μεγαλύτερο σχέδιο που παρέλαβε από την προηγούμενη μεταναγεννησιακή (καρτεσιανή στη σύλληψή της) γνωσιοθεωρητική παράδοση. Το αίτημα της εξεύρεσης ή οικοδόμησης θεμελίων έμεινε ανοικτό. Κατόπιν αυτού, η γνωσιολογία εισήλθε σε μια παρατεταμένη και ακόμη συνεχιζόμενη κρίση. Στο υπόλοιπο τμήμα του δοκιμίου μας δε θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στα παραπάνω αιτήματα αλλά μάλλον, προσβλέποντας σε πιο μετριοπαθή αποτελέσματα, θα επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε τη φύση των προβλημάτων που ανέκυψαν και να συμβάλουμε στον επαναπροσανατολισμό της φιλοσοφικής δραστηριότητας¹⁰.

2.1.

Ανάμεσα στις προηγούμενες προσπάθειες κατανόησης και ερμηνείας των κρίσεων στην περιοχή της γνωσιολογίας πρέπει να περιλάβουμε τις εξής δυο σημαντικότερες.

(i) Η γνωσιολογία, στο μέτρο που επιχειρήσε να ασχοληθεί με ζητήματα θεμελίωσης και νομιμοποίησης της γνώσης, μετασχηματίστηκε σε απλή μεθοδολογία της επιστημονικής γνώσης (ιστορία και φιλοσοφία της επιστήμης) (philosophy of science). Έτσι, βαθμιαία, εγκατέλειψε την κριτική, αυτό-στοχαστική στάση (self-reflexive) απέναντι στο αντικείμενό της και την πρακτική της. Εγκαταλείποντας ορισμένες βασικές αξίες από το ένδοξο παρελθόν της (αυτό-στοχαστικότητα, αυτό-κατανόηση, έμφαση στο υποκείμενο, διαφοροποίηση του είναι και του αυτού, κ.λπ.) υποβίβασε τον εαυτό της σε φιλοσοφία της επιστημονικής γνώσης (επιστημονικισμός). Το νεότερο γνωσιοθεωρητικό πρόγραμμα/σχέδιο μιας

αυτό-στοχαστικής θεμελίωσης της γνώσης παρέμεινε ανολοκλήρωτο και ημιτελές: Η γνωσιολογία μπροστά στις κρίσεις χρειάστηκε να επαναπροσδιορίσει τα ενδιαφέροντα και τους σκοπούς της¹¹.

(ii) Η γνωσιολογία κατά την περίοδο της μεγάλης άνθισης της (μέσα του 19ου αιώνα - μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα) εστίασε την προσοχή της σχεδόν αποκλειστικά στη νομιμοποίηση και θεμελίωση της γνώσης. Ο συγκεκριμένος τρόπος με τον οποίο επιχείρησε να προσεγγίσει τα κλασικά αυτά γνωσιοθεωρητικά ζητήματα απομάκρυναν την προσοχή της από τη θεωρία της συνεκτικότητας (coherence, coherentism). Όμως, με τη βοήθεια της συνεκτικότητας, ως θεωρίας της γνώσης, υποστηρίζεται τώρα ότι μπορούμε να λάβουμε ικανοποιητικές απαντήσεις στα γνωσιοθεωρητικά αιτήματα της νεότερης παράδοσης. Η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση εκλαμβάνει λοιπόν τις κρίσεις της νεότερης γνωσιολογίας ως παρανοήσεις που μπορούν να διορθωθούν χάρη στη συνεκτικότητα, και μάλιστα, αναζητά τους προγόνους αυτών των θεωρήσεων σε απόψεις και φιλοσόφους των αρχών του 20ού αιώνα (όπως ο Duhem, ο Poincare, ο συμβατισμός), στον Neurath, στην ύστερη φιλοσοφία του Wittgenstein και στον ολισμό του Quine¹².

2.2.

Οι παραπάνω προσεγγίσεις δεν καταφέρνουν να ερμηνεύσουν την κατάσταση με την οποία καταπιάνονται (η καθεμιά τους όμως για διαφορετικούς λόγους). Η πρώτη προσέγγιση, ωθούμενη κυρίως από εξωτερικά, έξω-φιλοσοφικά κίνητρα, ασκεί κριτική στην κατεύθυνση που έλαβε η νεότερη θεμελιωτική γνωσιολογία από την πλευρά μιας κλασικής γνωσιολογίας όπως τη γνωρίζουμε στους Έλληνες γνωσιοθεωρητικούς και στην παράδοση που διαμορφώθηκε από τον Καντ και εφεξής (γερμανικός ιδεαλισμός). Αναφορικά με το πρότυπο και τη νόρμα που προσδιορίζεται κατ' αυτό τον τρόπο, η νεότερη θεμελιωτική γνωσιολογία προκύπτει ελλειπτική και λειψή. Όμως, μια τέτοια κριτική της γνωσιολογίας έχει το σαφές μειονέκτημα ότι δεν προκύπτει μέσα από τη βαθύτερη μελέτη των εσωτερικών διεργασιών που συντελέστηκαν στη γνωσιολογία κατά την περίοδο που συζητούμε. Μια κριτική της νεότερης γνωσιολογίας οφείλει να ξεκινάει από τη μελέτη και κατανόηση της εσωτερικής διαλεκτικής που διέπει την πρακτική που συζητούμε, οφείλει λοιπόν να δίνει ιδιαίτερη έμφαση και βαρύτητα στις

εκφάνσεις που συνδέονται κυρίως με τις τύχες του νεότερου εμπειρισμού (και του λογικού εμπειρισμού ιδιαίτερα). Η φιλοσοφία της επιστήμης, όντας αναμφισβήτητα μια πτυχή μόνον, ένα γνήσιο τμήμα της γνωσιολογίας, διαμορφώνεται και συγκροτείται ως θεωρία και πρακτική της επιστημονικής γνώσης και εντάσσεται μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της γνωσιοθεωρητικής πρακτικής.

Αλλά και η δεύτερη ερμηνευτική προσέγγιση, παρόλες τις ενδιαφέρουσες απόψεις των θεωρητικών και οπαδών της συνεκτικότητας και του ολισμού, δεν καταφέρνει να υπερβεί τις δυσκολίες του θεμελιωτισμού. Τα βασικά προβλήματα που ταλανίζουν το θεμελιωτισμό εξακολουθούν να ταλαιπωρούν και την συνεκτική θεωρηση. Έτσι η φύση της αιτιολόγησης (justification) λ.χ., ως γενικής στρατηγικής για την αντιμετώπιση του προβλήματος της νομιμοποίησης της γνώσης στο πλαίσιο της συνεκτικής θεωρίας της γνώσης, παραμένει σκοτεινή και ανεξιχνίαστη¹³.

3.

Εξετάσαμε μερικές βασικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο πρόβλημα των κρίσεων της νεότερης γνωσιολογίας και διαπιστώσαμε ότι για την καλύτερη κατανόηση αυτών των ζητημάτων απαιτείται να στραφούμε προς μια διαφορετική προσέγγιση. Μια βαθύτερη κατανόηση αυτών των ζητημάτων μας εμπλέκει στην εξέταση βασικών εννοιών-κατηγοριών, που υπεισέρχονται σε ολόκληρη τη νεότερη γνωσιοθεωρητική παράδοση. Τέτοιες έννοιες είναι αναμφίβολα η παράσταση-αναπαράσταση (representation, vorstellung), η Αναλυτική των Παραστάσεων και ο λόγος (discourse) που έτσι συγκροτείται. Θα υποστηρίξουμε παρακάτω ότι οι γνωσιοθεωρητικές κρίσεις κατανοούνται ως χαρακτηριστικά φαινόμενα κρίσεων της παράστασης και της Αναλυτικής των Παραστάσεων και ειδικότερα ότι κατανοούνται ως ιδεολογικοποίηση της παράστασης και της Αναλυτικής των Παραστάσεων.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι στα μεταναγεννησιακά γνωσιοθεωρητικά σχέδια και εφεξής η παράσταση (representation, vorstellung), στις ποικίλες ιστορικές εκφάνσεις της (ως εικόνα, ιδέα, σημείο, λέξη στην αρχή και ως θεωρία, κείμενο, τυπικό σύστημα αργότερα), κατέχει έναν εντελώς κεντρικό ρόλο. Επιπλέον, αν και αναφερόμαστε στην παράσταση ως αντικείμενο, δε θα πρέπει να ξεχνούμε τη λειτουργία της παράστασης ως διαδικασίας και ενέρ-

γειας (που απολήγει τελικά σε κάποια παράσταση ως αντικείμενο). Ακόμη, ας μην ξεχνούμε ότι η παράσταση υπό τη διπλή της μορφή ως αντικείμενο και ως διαδικασία-ενέργεια εμπλέκει μέσα της ταυτόχρονα και έναν τρίτο παράγοντα. Το υποκείμενο ως υποκείμενο δράσης (που παριστάνει/αναπαριστάνει κάτι και καταλήγει να σχηματίσει μια παράσταση αυτού του κάτι)¹⁴.

Τέλος, είναι γνωστό ότι η παράσταση εμφανίζεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους σε επιστημονικά και φιλοσοφικά συστήματα και θεωρήσεις (ακόμη και σήμερα αδυνατούμε να προσδιορίσουμε τη φύση της), ωστόσο, υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που εμφανίζονται σε όλες τις ιστορικές εκφάνσεις της έννοιας αυτής. Πρόκειται για την αναλυτική και την αναφορική συνιστώσα. Με τη βοήθεια της αναφορικής συνιστώσας, το υποκείμενο-παρατηρητής (Γαλιλαίος) δύναται να παρατηρεί και έτσι να συλλαμβάνει τα (μακρινά) αντικείμενα, τον κόσμο. Πρόκειται για κυριολεκτική και συμβολική λειτουργία, που ενσωματώνει μέσα της τη δυνατότητα πρόσβασης στα πράγματα που βρίσκονται πέραν και εκτός εαυτού-παρατηρητή-υποκειμένου· πρόσβασης στον κόσμο, μολονότι ο κόσμος αυτός κυριολεκτικά μπορεί να μην απέχει καθόλου από τον παρατηρητή-υποκείμενο. Με τη βοήθεια της αναλυτικής συνιστώσας το υποκείμενο της διαδικασίας της παράστασης επεξεργάζεται, διαχειρίζεται τη γνώση που προκύπτει με τη βοήθεια της αναφορικής συνιστώσας. Ο μετασχηματισμός, η ανάλυση και σύνθεση των παραστάσεων αποτελούν το πρωτογενές υλικό, πάνω στο οποίο το ενεργό υποκείμενο εγγράφει τη δράση του. Το αποτέλεσμα των δυο αυτών λειτουργιών είναι βέβαια ιδιαίτερα περίπλοκο και σύνθετο. Από τη συμβολική παράσταση μιας ευθείας στο επίπεδο μέσω μιας εξίσωσης, τη διατύπωση μιας θεωρίας για την καύση των σωμάτων, έως τη συγγραφή ενός μυθιστορήματος, τη θεατρική παράσταση, τον κόσμο των ονείρων κ.ο.κ. Μπορούμε να μιλήσουμε γενικότερα για τη διαμόρφωση ενός λόγου των παραστάσεων, της Αναλυτικής των Παραστάσεων, η οποία συγκροτεί το πεδίο των πρακτικοθεωρητικών δράσεων και ενεργειών των παραστάσεων. Πρόκειται για το κοινό έδαφος συνάντησης ανάμεσα στα αντικείμενα (στο μέτρο που αυτά αποτελούν αφορμή για το σχηματισμό παραστάσεων), στις παραστάσεις και τον παραστασιακό μηχανισμό (ως δράση-ενέργεια του υποκειμένου). Μπορούμε λοιπόν να δούμε τη νεότερη γνωσιολογία ως αναλυτικοαναφορική γνωσιολογία, ως γνωσιολογία που επικεντρώνεται στις διάφορες όψεις της παράστασης και στην Αναλυτική των Παραστάσεων γενικότερα¹⁵.

4.

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η παράσταση και η Αναλυτική των Παραστάσεων ειδικότερα συμβάλλουν καθοριστικά στο σχηματισμό της νεότερης μεταναγεννησιακής σκέψης και διαμορφώνουν τον ιδιάζοντα χαρακτήρα της νεότερης γνωσιοθεωρητικής πρακτικής. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της πρακτικής ως κοινωνικής πρακτικής, μπορούμε νόμιμα να μιλήσουμε για ιδεολογία και ιδεολογικοποίηση. Ειδικότερα, μπορούμε να μιλήσουμε για ιδεολογία της παράστασης, ως μια γνήσια δυναμική κατάσταση στο χώρο της κοινωνικής πρακτικής και της θεωρητικής δραστηριότητας, που προκύπτει από τη συμβολή/συμπλοκή της Αναλυτικής των Παραστάσεων στη γνωσιοθεωρητική πρακτική. Η ιδεολογία της παράστασης συνδέεται γενικότερα με τη μερική, ανακριβή ή ανολοκλήρωτη πρόσληψη/παράσταση, κατανόηση ή ανάλυση της πραγματικότητας, μπορεί ακόμη να συνδέεται και με συλλογιστικές διαδικασίες, που απολήγουν σε παραμορφώσεις ή συγκάλυψη της αλήθειας κ.λπ. Πραγματικά, η ιδεολογία συχνά εκλαμβάνεται ως "οποιοδήποτε σύστημα ιδεών που παράγεται ως αποτέλεσμα μιας κατάστασης, η οποία είναι καταδικασμένη εξ αρχής να παρανοεί την πραγματική της σύνδεση με την πραγματικότητα"¹⁶.

Μπορούμε τώρα να διατυπώσουμε μια πρώτη σημασία της ιδεολογίας της παράστασης. Με αυτή εννοούμε την κατάσταση που προκύπτει στην πρακτική και τη θεωρία, χάρη στην ιδιαίτερη συμβολή της παράστασης στο σχηματισμό (εγκαθίδρυση, ανάπτυξη και εξέλιξη) της κυρίαρχης ιδεολογίας. Παρόλο που αναγνωρίζουμε ότι όλες οι μορφές της κοινωνικής πρακτικής κινητοποιούν/ενεργοποιούν κάποια έννοια παράστασης και αυτές με τη σειρά τους κινητοποιούνται περαιτέρω μέσα στο πλαίσιο της κυρίαρχης ιδεολογίας, η ιδεολογία της παράστασης ως εννοιολογικό εργαλείο έχει μια σημασία που είναι αρκετά γενική και αόριστη, ώστε να μας είναι χρήσιμη στο πλαίσιο της συζήτησής μας. Πραγματικά, όπως ήδη αναφέρθηκε, η ιδεολογία της παράστασης συχνά συνδέεται με την έλλειψη αντικειμενικότητας, σαφήνειας, εγκυρότητας κ.λπ. Οπότε, μιλώντας για ιδεολογία της παράστασης εννοούμε να συλλάβουμε το μη πλήρη, μερικό, ανολοκλήρωτο και παραμορφωμένο χαρακτήρα, που η Αναλυτική των Παραστάσεων προσδίδει/αποδίδει στην πραγματικότητα. Ωστόσο, η γνωσιοθεωρητική πρακτική που αναπτύχθηκε κατά τα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα δε χαρακτηριζόταν από τα παραπάνω "αρνητικά" χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Οι Frege, Russell, Wittgenstein και

Carnap, μεταξύ πολλών άλλων, συνέβαλαν με ξεχωριστό τρόπο στην υπέρβαση ή διάλυση των λογικών και σημασιολογικών εμποδίων που κληρονόμησαν στο πλαίσιο της κυρίαρχης γνωσιοθεωρητικής πρακτικής. Θα μπορούσε, συνεπώς, κανείς να υποστηρίξει ότι συνέβαλαν σε μια Αναλυτική των Παραστάσεων χωρίς ιδεολογικές παραμορφώσεις.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις σηματοδοτούν ταυτόχρονα και τα όρια της πρώτης αυτής σύλληψης της ιδεολογίας της παράστασης (στο μέτρο που αυτή ταυτίζεται σχεδόν αποκλειστικά με την έλλειψη αντικειμενικότητας, εγκυρότητας, σαφήνειας κ.λπ.). Έτσι, οδηγούμαστε σε μια πιο λεπτή και ραφιναρισμένη σύλληψη της ιδεολογίας της παράστασης. Πραγματικά, θα έπρεπε εξ αρχής να γίνεται λόγος όχι τόσο για ιδεολογία της παράστασης όσο για ιδεολογικοποίηση της παράστασης, ως διαδικασία που εκδιπλώνεται μέσα στο πεδίο της Αναλυτικής των Παραστάσεων και εμπλέκει στη δυναμική της και τις τρεις όψεις της παράστασης (παράσταση ως αντικείμενο, ως δράση-ενέργεια και ως παριστώμενο).

Μέσα στο πλαίσιο της Αναλυτικής των Παραστάσεων αναπτύσσονται ποικίλες γνωσιολογικές στρατηγικές. Άλλες από αυτές προκαλούν παραμορφώσεις, άλλες ίσως όχι. Ορισμένες από αυτές απολήγουν σε διατυπώσεις που είναι έγκυρες ή αληθείς, άλλες όμως όχι. Ίσως ακόμη κάποιες από αυτές να προξενούν κενά/χάσματα ανάμεσα σε αλυσίδες συλλογισμών ή αντίθετα γεφυρώνουν κάποια κενά ή χάσματα κ.λπ. Σε αυτό το στάδιο θεωρήσεων, ο ακριβής χαρακτήρας αυτών των στρατηγικών δεν είναι το ζητούμενο. Κύριο ζητούμενο για μας τώρα είναι ο γενικός τύπος των εννοιών που διαμορφώνονται, των προτάσεων που εκφέρονται, των σημασιοδοτικών στρατηγικών που αναπτύσσονται μέσα στο πεδίο της Αναλυτικής των Παραστάσεων. Αυτός είναι ο τόπος της ιδεολογίας της παράστασης, ο τόπος δράσης της παράστασης που απολήγει σε ιδεολογικοποίηση. Έτσι, η δράση της ιδεολογίας της παράστασης δεν είναι απλώς και μόνον η εσφαλμένη απόδοση τιμών αλήθειας στις προτάσεις ή η ακριβής διαμόρφωση ή η παραμόρφωση της πραγματικότητας ή η εξακρίβωση της έγκυρης επιχειρηματολογίας κατά τη μετάβαση από μια πρόταση σε άλλη. Η πραγματική δράση της είναι η ανάπτυξη στρατηγικών, με βάση τις οποίες συνδέουμε προτάσεις με τιμές αλήθειας (είναι η πρόταση αληθής ή ψευδής;), η ανάπτυξη στρατηγικών, με βάση τις οποίες σχηματίζουμε έννοιες (πότε είναι μια έννοια κατάλληλη αναφορικά με μια πραγματικότητα;), η ανάπτυξη στρατηγικών, με βάση τις οποίες εκφέρονται προτάσεις (πότε εγείρονται αξιώσεις

εγκυρότητας;). Γενικώς λοιπόν μας ενδιαφέρουν οι τροπικότητες σημασιολόγησης και σημασιοδότησης ως γενικές στρατηγικές, που αναπτύσσονται, εγκαθιδρύονται και στηρίζουν το πεδίο της κυρίαρχης γνωσιοθεωρητικής πρακτικής¹⁷.

Ένας τύπος ιδεολογικοποίησης μπορεί να εμφανιστεί στην περίπτωση όπου αποδεχόμαστε μια ορισμένη οντολογική στάση προς τον “κόσμο” των παραστάσεων (ως αντικειμένων) και των παριστωμένων αντικειμένων. Ο παραστασιακός μηχανισμός (το τηλεσκόπιο, η γλώσσα, το κείμενο κ.λπ.) αποδίδει στον κόσμο των παραστάσεων αυτόνομη οντολογική ύπαρξη. Αυτή η διαδικασία όπου η γνώση αυτού του κόσμου των παραστάσεων ως οντολογικά αυτονομημένου κόσμου εκλαμβάνεται ως καθόλα νόμιμη είναι περίπτωση ιδεολογικοποίησης. Εδώ, οι συγκεκριμένες στρατηγικές που κινητοποιούνται προκειμένου να αναδυθούν και εγκαθιδρυθούν οι ορισμένες οντολογικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της Αναλυτικής των Παραστάσεων, προϋποτίθενται σιωπηρά ή θεωρούνται ως αυτόνομες και δοσμένες¹⁸.

Αλλά ο ανωτέρω τύπος ιδεολογικοποίησης, που επέρχεται λόγω της συγκεκριμένης οντολογικής φόρτισης των εμπλεκόμενων μερών, μπορεί να υπαχθεί σε ένα γενικότερο τύπο ιδεολογικοποίησης. Η ιδεολογικοποίηση μπορεί να λάβει το χαρακτήρα εγκαθίδρυσης και στήριξης εκλεπτυσμένων ασυμμετρικών, άνισων σχέσεων με μονόδρομη κατεύθυνση ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη¹⁹. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η Αναλυτική των Παραστάσεων δεν είναι παρά ένα πεδίο δράσης και πρακτικής, μέσα στο οποίο κινητοποιούνται και ενεργοποιούνται γνωσιοθεωρητικές και σημασιοδοτικές στρατηγικές. Μέσα σε αυτό το πεδίο ο ρόλος της γλώσσας είναι ιδιαίτερα σημαντικός, η γλώσσα γίνεται το όχημα με τη βοήθεια του οποίου εκφράζονται οι διάφορες στρατηγικές, προκειμένου να εγκαθιδρυθούν και να στηριχτούν άνισες και ιεραρχημένες σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη. Πραγματικά, αυτό που επιδιώκεται μέσα στο πεδίο της Αναλυτικής των Παραστάσεων είναι (μπορεί να είναι) η ισχυροποίηση ενός από τα εμπλεκόμενα μέρη εις βάρος των άλλων μερών. Έτσι, αυτό που στην αρχή μπορεί να φάνηκε ως διαφανής μηχανισμός συσχέτισης ανάμεσα στην παράσταση, στο παριστώμενο και στο μηχανισμό της παράστασης, αποκαλύπτεται τώρα ως κυριαρχία και ως δικαίωμα άσκησης κυριαρχίας ενός μέλους πάνω στα άλλα.

5.

Είναι εύκολο τώρα να διαπιστώσουμε συγκεκριμένα φαινόμενα ιδεολογικοποίησης στη γνωσιοθεωρητική πρακτική κατά την περίοδο που συζητούμε (από τα μέσα του 19ου αιώνα και εφεξής). Η κυριαρχία της παράστασης (ως αντικειμένου) πάνω στο παριστώμενο και στον παραστασιακό μηχανισμό (Hilbert, λ.χ.), παίρνει τη μορφή οντολογικής προτεραιότητας. Αποδίδοντας οντολογική αυτονομία στις παραστάσεις ελπίζουμε ότι θα μας βοηθήσει να απαλλαγούμε από τα λογικά προβλήματα των αντιφάσεων, των ασυνεπειών και από το πρόβλημα του *regressus ad infinitum* (όπως σημειώσαμε στην αρχή του δοκιμίου μας). Αλλά και η αντίστροφη διαδικασία δοκιμάστηκε κατά την πρώιμη περίοδο που συζητούμε. Η κυριαρχία των παριστωμένων πάνω στις παραστάσεις και τον παραστασιακό μηχανισμό δεν είναι παρά μια διαφορετική ακόμη περίπτωση οντολογικής αυτονόμησης και εγκαθίδρυσης ανισοτικών σχέσεων ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη. Ο Wittgenstein, λ.χ., στο πρώιμο έργο του *Tractatus* (1923), υποστήριξε μια προχωρημένη μορφή οντολογικού ατομισμού, δείχνοντας έτσι εμφανή προτίμηση για την οντολογική προσδιοριστικότητα του παριστώμενου κόσμου. Ο οντολογικός ατομισμός του, παράλληλα με τη γενική θεωρία της παράστασης/αναπαράστασης που εκτίθεται στο *Tractatus*, συγκροτούν τα βασικά δόγματα της φιλοσοφικής και γνωσιολογικής θεωρήσης του Wittgenstein. Η ιδεώδης/εξειδικευμένη γλώσσα, στο μέτρο που δύναται να εκφράσει, να απεικονίσει τον κόσμο, αποτελεί έναν εξαιρετικό παραστασιακό μηχανισμό, που εγκαθιδρύει και στηρίζει ασύμμετρες, άνισες οντολογικές σχέσεις, σχέσεις που έχουν ιδιαίτερα σημαντικές συνέπειες για το γνωσιοθεωρητικό σχέδιο των νεοτέρων χρόνων, όπως πολύ καλά φαίνεται και από τη στροφή που παίρνει κατόπιν η ώριμη φιλοσοφία του Wittgenstein²⁰.

Το γνωσιοθεωρητικό σχέδιο αυτής της περιόδου, όπως γνωρίζουμε, οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, το οποίο εμείς τώρα κάλλιστα μπορούμε να κατανοήσουμε και να αποδώσουμε στην ιδεολογικοποίηση που σημειώνεται αυτή την περίοδο. Αυτή η ιδεολογικοποίηση δεν πρέπει να αποδοθεί στην παρέμβαση της παράστασης και της Αναλυτικής των Παραστάσεων ή στην οντολογική αυτονόμηση ενός από τα εμπλεκόμενα μέρη. Μάλλον, πρέπει να την αποδώσουμε στην εγκαθίδρυση ιεραρχικών σχέσεων που κινούνται μονοδρομικά ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη μέσα στο πεδίο της Αναλυτικής των Παραστάσεων.

Η ανάπτυξη του νεότερου εμπειρισμού (ως λογικού εμπειρισμού ή νεοθετικισμού) δεν είναι παρά η πλέον ενδιαφέρουσα περίπτωση ιδεολογικοποίησης (με τη διευρυμένη σημασία που εκθέσαμε προηγουμένως). Πραγματικά, η άνθιση και ακμή του λογικού εμπειρισμού επέρχεται, αφού προηγουμένως έχουν ξεπεραστεί τα ποικίλα εμπόδια/προβλήματα που αφορούσαν τις λογικές αντιφάσεις, τις ασυνέπειες και την αντιμετώπιση του προβλήματος του *regressus ad infinitum*. Έτσι, ο λογικός εμπειρισμός, αντιμέτωπος με τα προβλήματα/αιτήματα της θεμελίωσης και νομιμοποίησης της γνώσης, οδηγήθηκε προς μια συστηματική/τυπική θεώρηση που μετατόπιζε το πρόβλημα της θεμελίωσης σε πρόβλημα θεμελίωσης του συνολικού συστήματος της γνώσης. Τώρα, αυτό που ζητείται είναι απόλυτη/ολική (δηλαδή, σε επίπεδο συστήματος) βεβαιότητα. Τα μέσα για την ικανοποίηση αυτών των υψηλών απαιτήσεων θα προέλθουν από τον ενεργητικό ρόλο των τυπικών γενικά θεωρήσεων πάνω στην άτυπη και καθημερινή γνωσιολογική πρακτική²¹. Λεπτές διακρίσεις των γλωσσικών πλαισίων, των αντίστοιχων πρακτικών και ερωτημάτων που αναφύονται και αντιμετωπίζονται σε επίπεδο πλαισίου, θεωρείται ότι θα βοηθήσουν στην καλύτερη αντιμετώπιση παλαιότατων φιλοσοφικών προβλημάτων. Ο γλωσσικός συμβατισμός και η αρχή της ανοχής, μας υποβάλλουν την ιδέα μιας κατ' αρχήν μη δέσμευσης και αποστασιοποίησης από συγκεκριμένα πλαίσια. Πραγματολογικές θεωρήσεις και μη φιλοσοφικές δεσμεύσεις υποτίθεται ότι θα μας διευκολύνουν να πάρουμε αποφάσεις αναφορικά με ανταγωνιστικά συστήματα και πλαίσια²². Ο Carnap υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι ο φιλόσοφος-σημασιολόγος θα έπρεπε να ενδιαφέρεται μόνο για τα εσωτερικά ερωτήματα, ερωτήματα δηλαδή που αφορούν και αντανakλούν την εσωτερική οργάνωση του συστήματος. Απαλλασσόμενοι από το βάρος των εξωτερικών ερωτημάτων απαλλασσόμαστε από το πρόσθετο οντολογικό βάρος. Όμως, ενόσω είμαστε εμπλεγμένοι σε σημασιολογικά και νοηματοθεωρητικά ζητήματα είμαστε αποκομμένοι από τον κόσμο, τουλάχιστον από το "μη σημασιολογικό" κόσμο²³. Πραγματικά, το στοιχείο που λείπει διαρκώς από τη φιλοσοφική ανάλυση του Carnap είναι η συνδετική γέφυρα που θα επανασυνδέσει τα αποκομμένα τμήματα (παράσταση, παριστώμενο, παραστασιακός μηχανισμός), στα οποία έχει αποσυντεθεί ο "κόσμος" του Carnap. Προηγουμένως, ο κόσμος "περνούσε" μέσα από το τηλεσκόπιο ως παράσταση -τώ-

ρα, στη φιλοσοφική σύλληψη του Carnap ο κόσμος αδυνατεί να "περάσει" μέσα από το τηλεσκόπιο – υπάρχει ένα αδιαπέραστο φράγμα! Οι σχέσεις ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη δε μπορούν να θεωρηθούν απλά ως δεδομένες, "διάφανες", προφανείς κ.λπ., ωστόσο είναι ιεραρχημένες, έχουν μια ορισμένη κατεύθυνση, είναι ασύμμετρες και οδεύουν από τη μια κατεύθυνση προς την άλλη και ως τέτοιες, υποβάλλουν συγκεκριμένες δεσμεύσεις/απαντήσεις στα ζητήματα που αφορούν τη νομιμοποίηση της γνώσης.

Γίνεται έτσι φανερό ότι η κατάληξη του λογικού εμπειρισμού, όπως τουλάχιστον απεικονίζεται στη φιλοσοφία του ώριμου Carnap, είναι το πλέον χαρακτηριστικό φαινόμενο ιδεολογικοποίησης στη νεότερη γνωσιοθεωρητική παράδοση. Οπότε, δεν προξενεί καθόλου έκπληξη το γεγονός ότι στο επίπεδο της ιδεολογικοποιημένης Αναλυτικής των Παραστάσεων ο ιστορικός, κοινωνικός και κατασκευαστικός χαρακτήρας της γνώσης (και της γνωσιολογίας ως φιλοσοφικής μαθήσεως) έχει για πάντα εξοριστεί: Αυτό που φάνηκε στην αρχή ως μεθοδολογική απαίτηση για τη συγκρότηση της γνώσης και της γνωσιολογίας ως φιλοσοφικής μαθήσεως (διαχωρισμός των πλαισίων) γίνεται τώρα ένα απόλυτο, "φυσικό" καθεστώς (regime), ένα καθεστώς που επάγεται πάνω στις κοινωνικοϊστορικές συνθήκες, υπερβαίνοντας το συγκεκριμένο χώρο και χρόνο μέσα στον οποίο "παράγεται".

Σημειώσεις

1. Για το ζήτημα των κρίσεων στη νεότερη επιστημονική και φιλοσοφική πρακτική βλ. I. M. Bochenski, *Contemporary European Philosophy*, University of California Press, 1969, E. Cassirer, *Substance and Function (1910)*, Dover, 1958, E. Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phaenomenologie (1954)*, Northwestern, UP, 1970, J. Habermas, *Knowledge and human interests (1968)*, Beacon Press, 1971.

2. Αναφορικά με το λογικό εμπειρισμό, λογικό θετικισμό ή και νεοθετικισμό βλ. V. Kraft, *Ο κύκλος της Βιέννης (1953)*, ελλ. μετ., Γνώση, 1986, T. Uebel, (ed.), *Rediscovering the Forgotten Vienna Circle: Austrian Studies on Neurath and the Vienna Circle*, Kluwer, 1991, M. Friedman, "The Re-evaluation of Logical Positivism", *The Journal of Philosophy*, 88, 1991, σ. 505- 519, A. Coffa, *The semantic tradition from Kant to Carnap*, Cambridge, UP, 1992, S. Toulmin, "From logical Analysis to Conceptual History", in P. Achinstein, S. Barker, (eds), *The Legacy of logical Positivism*,

The Johns Hopkins Press, 1969, Β. Κάλφας, *Ορθολογικότητα και επιστημονική πρόοδος*, Σύγχρονα Θέματα, 1986, Α. Μεταξόπουλος, *Σύμβαση και αλήθεια*, Παπαζήσης 1991.

3. Βλ. J. Habermas, *Knowledge and human interests* (1968), Beacon Press, 1971, Ch. Taylor, "Overcoming Epistemology", in *After Philosophy, End or Transformation?*, K. Baynes, J. Bohman and Th. McCarthy (eds), *The MIT Press* 1987, (AP), σ. 478-490.

4. Βλ. L. Bonjour, *The Structure of Empirical Knowledge*, Harvard, UP, 1985, J. Dancy, *An Introduction to Epistemology*, Blackwell, 1986, E. Sosa, *Knowledge in perspective*, Cambridge, UP, 1991, S. Haack, *Evidence and inquiry*, Blackwell, 1993 και Σ. Βιρβιδάκης, "Το πρόβλημα της θεμελίωσης της γνώσης. Μια σύγχρονη προσέγγιση", *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 7, 1990, σ. 107- 132.

5. Lyotard, J.F., *The postmodern condition* (1979), University of Minnesota Press, 1984, Woolgar, S. (Ed.), *Knowledge and reflexivity*, Sage, 1988, R. Rorty, *Philosophy and the mirror of nature*, Blackwell, 1979, J. Habermas, "Philosophy as Stand-In and Interpreter" στο AP, σ. 296-317, Foucault, M., *Η αρχαιολογία της γνώσης* (1969), Εξάντας, 1987, Foucault, M. "Questions of method" (1977) στο AP, όπ.παρ., σ. 108-109.

6. G. Frege, *Τα Θεμέλια της αριθμητικής* (1884), ελλ. μετ. Γ. Ρουσόπουλος, Νεφέλη, 1989.

7. Το πρόβλημα της θεμελίωσης αφορά την αναζήτηση, κατασκευή ή οικοδόμηση "θεμελίων" για μια πρόταση, μια ομάδα προτάσεων ή ακόμη για μια ολόκληρη περιοχή μιας μαθήσεως ή, τέλος, για μια μάθηση που τώρα εισάγεται: Οι διαδικασίες ή τα υλικά στήριξης μιας θεμελίωσης είναι εννοιολογικού χαρακτήρα, του είδους που ο Carnap ονόμασε "αναγωγή" (reduction, στο *Aufbau* (1928) επηρεασμένος από τους Frege και Russell). Το πρόβλημα της νομιμοποίησης αφορά κυρίως μια ομάδα προτάσεων ή μια (αμφιλεγόμενη ή αμφισβητήσιμη) υποπεριοχή μιας υπάρχουσας μαθήσεως ή ακόμη μια νέα μάθηση: Το εγχείρημα τώρα είναι να αναπτυχθεί κατάλληλος λόγος (discourse) –επιχειρήματα, πρακτικές, τεχνικές και στρατηγικές– που θα πείσει ένα πιθανό ακροατήριο ή νοήμον κοινό ότι οι αμφιλεγόμενες/αμφισβητούμενες προτάσεις, υποπεριοχές κ.λπ., μπορούν να ενταχθούν (χωρίς πολλές τριβές και αντιστάσεις!) μέσα στην κυρίαρχη πρακτική ή μάθηση (Στην περίπτωση βέβαια της εισαγωγής μιας νέας μαθήσεως το ζητούμενο είναι η αιτιολόγηση αυτής της κίνησης). Σχετική έννοια με τη θεμελίωση και νομιμοποίηση είναι και η αιτιολόγηση (justification), η ανάπτυξη δηλαδή λογικών διαδικασιών που λειτουργούν "κατευναστικά" για την ομαλή ενσωμάτωση μιας πρότασης μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο ή λόγο. Βλ. Lyotard, 1984, σ. 40-41 (όπου γίνεται λόγος για εσωτερική ευστάθεια και πειραματική επαλήθευση), και Γ. Ρουσόπουλος, *Επιστημολογία των Μαθηματικών. Αναλυτικο-αναφορικότητα και νομιμοποίηση στα νεότερα μαθηματικά*, Gutenberg, 1991.

8. Μια ανασυγκρότηση των παραπάνω προβλημάτων/κρίσεων μπορεί να εκφραστεί σχηματικά ως Τρίλημμα of Mönchhausen (βλ. H. Albert, *Treatise on Critical Reason*, Princeton UP, 1985, σ. 18, και O. Apel, "The problem of philosophical foundations in light of a transcendental pragmatics of language" in AP, σ. 250-290).

9. J. van Heijenoort, *From Frege to Goedel: A Sourcebook in Mathematical Logic*, Harvard, UP, 1967, S.G. Shanker, *Goedel's Theorem in focus*, Croom Helm, 1988, S. Rosen, *The limits of analysis*, Yale, UP, 1980, Woolgar, 1991 and Habermas, 1971.

10. βλ. G. Roussopoulos, "From Jena to Vienna", Αριάδνη 8, 1996, υπό έκδοση.

11. βλ. Habermas, 1971, Taylor, 1987.

12. βλ. Bonjour, 1985, Dancy, 1986.

13. Το πρόβλημα είναι φανερό και στην απόπειρα του Quine να πραγματευθεί τα δόγματα του εμπειρισμού και τις ιδέες του Carnap για τη θεμελίωση και νομιμοποίηση της γνώσης γενικά. (βλ. W.V. Quine, "Two Dogmas of Empiricism" (1951) in *From a logical point of view*, Harvard, UP, 1953, και τις αντιδράσεις του Carnap στις παραπάνω εκφραζόμενες απόψεις του Quine στο συλλογικό έργο P.A. Schilpp (ed.), *The philosophy of Rudolf Carnap*, Open Court, 1963.

14. F.L. Baumer, *Modern European Thought. Continuity and Change in Ideas, 1600-1950*, Collier Macmillan, 1977, E.A. Burt, *The metaphysical foundations of modern physical science (1924)*, Routledge, 1972, E.J. Dijksterhuis, *The mechanization of the world picture (1950)*, Princeton, UP, 1986, M. Ayers, Locke, volume I, *Epistemology*, Routledge, 1991, T. Reiss, *The Discourse of Modernism*, Cornell, UP, 1982, και A. Koyre, *Από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν (1957)*, Ευρύαλος, 1991, A.C. Crombie, *Από τον Αυγουστίνο στο Γαλιλαίο*, MIET, 1992 και Π. Κονδύλης, *Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, α' τόμος*, Θεμέλιο, 1987 .

Δεν υποστηρίζουμε ότι τα γνωσιοθεωρητικά σχέδια που προτάθηκαν μετά την αναγέννηση ήταν παραλλαγές της αναλυτικο-αναφορικότητας. Μάλλον, τονίζουμε το κοινό υπόβαθρο πάνω στο οποίο αυτά δομούνται, και υποστηρίζουμε ότι αυτό περιλαμβάνει τις δυο αυτές συνιστώσες σε ποικίλο κάθε φορά βαθμό. Η έκταση μάλιστα αυτών των αντιλήψεων ξεπερνούσε τα στενά οριοθετημένα φιλοσοφικά πλαίσια και έφτανε ως τις τέχνες, την επικοινωνία, την εκπαίδευση κ.λπ. βλ. B. La-tour, "Visualization and cognition: thinking with eyes and hands", in *Knowledge and Society: Studies in the Sociology of Culture Past and Present*, vol. 6, 1986, σ. 1-40.

15. βλ. Γ. Ρουσόπουλος, "Παράσταση τέλος:", στο *Παρόν και Μέλλον της Φιλοσοφίας*, Δωδώνη, 1995, σ. 21- 60.

16. Η διατύπωση είναι του G. Canguilhem στο G. Gutting, *Michel Foucault's archaeology of scientific reason*, Cambridge UP, 1989, σ. 43. Οι αναφορές στα ζητήματα ιδεολογίας είναι πάρα πολλές. βλ., λ.χ., Δ.

Δημητράκου, "Το πρόβλημα της ιδεολογίας σήμερα", στην έκδοση του *Κέντρου Φιλοσοφικών Ερευνών*, με θέμα *Ιδεολογία*, Δωδώνη, 1981, σ. 16-51 (και σχετικές αναφορές εκεί), Μπουγάς, 1990 (και σχετικές αναφορές εκεί), το βιβλίο του F. Rossi-Landi, *Ideologia (1982)*, αγγλ. μετ. *Marxism and Ideology*, Clarendon Press, Oxford, UP, 1990 (με επίσης εκτενή βιβλιογραφία) και Α. Μπαλτάς, *Επιστημολογικά*, Πολίτης, 1991 με άμεση επιρροή από τον Althusser. Ακόμη, U. Eco, *Θεωρία Σημειωτικής (1979)*, Γνώση, 1989, σ. 428, 446, 457 και J.B. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology*, Polity Press, 1984.

17. Βλ. M. Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, (1969), Εξάντας, 1987.

18. Πρβλ. Την άποψη του Russell για την ιδεώδη ή ιδεατή γλώσσα στη φιλοσοφία του λογικού κονστρακτιονισμού και τη σύλληψη του Wittgenstein για τη γλώσσα ως μηχανισμού που εικονίζει κατά κάποιο τρόπο τον κόσμο. Οι ιδέες αυτές περιλαμβάνονται ήδη με τρόπο έμμεσο στον Frege και συνδέονται με τη γενικότερη σύλληψη της νεότερης γνωσιολογίας ως αναλυτικο-αναφορικής γνωσιοθεωρίας.

19. Thompson, 1984, σ. 4, 5, S. Woolgar, "The ideology of representation and the role of the agent", in *Dismantling Truth*, H. Lawson, L. Appignanesi (eds), *Weidenfeld and Nicolson*, 1989, σ. 131-142 and Woolgar, 1988.

20. Η φιλοσοφία του *Tractatus* δεν επιδεικνύει γνωσιοθεωρητικά ενδιαφέροντα. Ωστόσο, οι παραπάνω παρατηρήσεις διατηρούν τη σημασία τους καθώς υποδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο οι ιδέες του *Tractatus* έγιναν δεκτές από τα μέλη του Κύκλου της Βιέννης. (Βλ. Waissmann, *Schilpp, Runggaldier, Friedman* πιο πάνω)

21. Το αίτημα αυτό δεν είχε θέση μέσα στο πλαίσιο του *Tractatus* εξαιτίας της εμμονής του Wittgenstein στο δόγμα "Αυτό που μπορεί να δείχτει δεν μπορεί να ειπωθεί" (*Tractatus* 4.1212, και παρομοίως 4.121). Όλα αυτά άλλαξαν χάρις στο έργο του Goedel. Και ο Carnap, στη *Λογική Σύνταξη της Γλώσσας*, έδειξε πώς αυτό μπορεί να επιτευχθεί. Με την επίλυση αυτού του προβλήματος συνδέεται άμεσα και η σύλληψη για το αίτημα μιας ενοποιημένης γνώσης και η πραγματοποίηση του αιτήματος για απόλυτη βεβαιότητα της γνώσης με μέσα που το ίδιο το σύστημα (δηλαδή το σύστημα που εκφράζει τη γνώση μας) θα παραγάγει.

22. R. Carnap, *The Logical Syntax of Language (1934)*, Routledge, 1937, Schilpp, 1963.

23. R. Carnap, "Empiricism, Semantics and Ontology" (1950), and "Meaning and synonymy in natural languages" (1955) in *Meaning and Necessity*, University of Chicago Press, 1956, and Schilpp, 1963.